

Paweł Juśko*

Listy pasterskie biskupa Jana Stepy o wychowaniu młodzieży

Pastoral Letters of Bishop Jan Stepa on the Education of Youth

Abstract: Bishop Jan Stepa was a representative of the academic community of the Faculty of Theology at the Jan Kazimierz University in Lviv, making a significant scientific contribution to the development of Christian philosophy in Poland during the inter-war period. After the end of World War II, in 1946, he became the diocesan bishop of the Tarnów diocese, serving in this capacity until his death in 1959. This article analyzes six pastoral letters by Bishop J. Stepa from 1946–1957, concerning the moral and religious formation of the young generation of Poles, as well as the accessibility of religious education and the right of Catholic students to attend catechesis within the public school system of the People's Republic of Poland. The first group of letters (three in number) was framed by the author as messages, and the bishop made the educational model of Saint Stanisław Kostka, the patron saint of youth, the cornerstone of their message. The second group, in turn, comprises three letters containing formal and moral guidelines for youth and parents, reminding them of their responsibility and obligation related to young Catholics attending religious classes. These letters are set within the socio-political context of the People's Republic of Poland, whose state and educational authorities combated the influence of the Catholic Church in its impact on the education and upbringing of children and youth.

The research objective of the analysis conducted in the article was to understand the general assumptions of Bishop J. Stepa's pedagogical thought, aimed at the young

* Paweł Juśko (ORCID: 0000-0002-8474-604x) – dr, Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Pedagogiki, Katedra Historii i Teorii Wychowania, kontakt: pjusko@ur.edu.pl.

generation of Catholics, as well as to indicate the significance of the form of selected letters and their relationship with the presented content, and to identify the main themes and messages addressed to young people. The research methods used include analysis of content, historical-critical analysis, and synthesis.

Keywords: Bishop Jan Stepa, Diocese of Tarnów, pastoral letters, education of youth, cult of Saint Stanisław Kostka, religious education in People's Republic of Poland.

Uwagi biograficzne

Jan Piotr Paweł Stepa urodził się 24 czerwca 1892 r. w Sasowie, w powiecie zło-czowskim (województwo tarnopolskie; archidiecezja lwowska)¹. Był synem Szczepana (stolarza i rzeźbiarza wyposażenia kościelnego) oraz Joanny Pokor-

- 1 Świadectwo (metryka) urodzenia i chrztu świętego ks. Jana Stepy (Archiwum Diecezjalne w Tarnowie – dalej ADT, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, sygn. Psb I, brak paginacji); P. Bednarczyk, *Życiorys księdza Biskupa Jana Stepy*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8: Numer żałobny poświęcony pamięci ks. biskupa Jana Stepy, s. 373; R. Banach, Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny, w: *Biskupi tarnowscy okresu komunistycznego: ks. bp. Jan Piotr Stepa i ks. abp Jerzy Ablewicz*, red. A. Żurek, Tarnów 2010, s. 14; J. Wołczański, *Dziennik Jana Stepy z początku I wojny światowej 1914/1915 roku w Sasowie – powiat zło-czowski (Galicja Zachodnia)*, „Resovia Sacra”, 28 (2021) s. 725, DOI: 10.52097/rs.2021.725-764; K. Talarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organiza-cyjne*, Tarnów 212, s. 31; B. Kumor, *Diecezja Tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 292; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 211; P. Stach, *Wydział Teolo-giczny w latach 1918–1933*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934, s. 132; M. Ryńca, *Stepa Jan Piotr*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. A. Romanowski i in., t. 43, Warszawa 2005, s. 424; J. M. Marszałksa, *Stepa Jan Piotr*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. E. Gigilewicz i in., t. 18: *Serbowie – Szczepański*, Lublin 213, s. 941–942; A. Nowak, *Stepa Jan Piotr (1892–1959)*, w: *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1: *Biskupi i kano-nicy*, Tarnów 1999, s. 51; tenże, *Stepa Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. L. Grzebień, t. 7, Warszawa 1983, s. 172; Ks. Jan Stepa [nekrolog], „Ruch Filozo-ficzny”, 19 (1959–1960) nr 1–2, s. 132; P. M. Gajda, *Stepa Jan*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło i in., Tarnów 210, s. 408; J. Krzanowski, *Prawda i miłość. Poglądy filozoficzne Jana Stepy na tle epoki*, Tarnów 2009, s. 45; *Katalog biskupów tarnow-skich*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 10 (1986) cz. 1, s. 25–26.

nej – najstarszym dzieckiem z ich potomstwa; miał pięciu młodszych braci i siostrę, która zmarła w okresie niemowlęcym².

Edukację rozpoczął w szkole ludowej w Sasowie, a następnie od 1903 r. uczył się w gimnazjum w Złoczowie, i dalej – od piątej klasy w VI Gimnazjum we Lwowie. Wstąpił wówczas do Niższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Lwowskiej. W 1911 r. złożył egzamin maturalny z wyróżnieniem i został przyjęty do Wyższego Seminarium Duchownego, rozpoczynając również studia filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Lwowskim. Ukończył je w 1915 r. Natomiast 29 lipca tegoż roku został w archikatedrze lwowskiej wyświęcony na kapłana przez arcybiskupa Józefa Bilczewskiego.

Jako wikariusz posługiwał krótko w parafii w Podhajcach i następnie w latach 1915–1918 w parafii, w rodzinnym Sasowie. W tym czasie uczył religii w pobliskich szkołach: w Sasowie, Hucie Werchobuzkiej, Chmielowej, Kołtowie i Opakach³. Od sierpnia do grudnia 1918 r. administrował parafią Pieniaki koło Brodów. Od 27 grudnia 1918 r. do 25 maja 1919 r. przebywał w więzieniu w Złoczowie, przetrzymywany przez Ukraińców z Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej pod zarzutem działalności antyukraińskiej⁴.

W lipcu i sierpniu 1919 r. administrował parafią w Podhorcach. W latach 1919–1921 był proboszczem w Zozulach-Kozakach w powiecie złoczowskim, dojeżdżając jako ekspozyt i katecheta do miejscowości Łuki, Płuhów i Podlipce. We wrześniu 1921 r. został wikariuszem i katechetą prefektem szkół podstawowych i średnich w parafii św. Marii Magdaleny we Lwowie. Następnie w roku

- 2 J. Wołczański, *Dziennik Jana Stepy z początku I wojny światowej*, s. 725, przyp. 1. W innych publikacjach podaje się czwórkę rodzeństwa; P. Bednarczyk, *Życiorys księdza Biskupa Jana Stepy*, s. 374; R. Banach, *Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny*, s. 16; M. Ryńca, *Stepa Jan Piotr*, s. 424.
- 3 Poświadczenie Zarządu Szkoły Powszechnej w Sasowie o zatrudnieniu ks. Jana Stepy w charakterze uczącego religii, Sasów, dnia 23 września 1925 roku (ADT, sygn. psb I, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, brak paginacji); Poświadczenie Zarządu Szkoły Powszechnej w Hucie Werchobuzkiej o zatrudnieniu ks. Jana Stepy w charakterze uczącego religii, Huta Werchobuzka, dnia 26 stycznia 1926 roku (ADT, sygn. psb I, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, brak paginacji); M. Ryńca, *Stepa Jan Piotr*, s. 424.
- 4 J. Wołczański, *Dziennik Jana Stepy z początku I wojny światowej*, s. 726; tenże, *Relacja o stanie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w dobie wojny ukraińsko-polskiej 1918–1919*, „*Studia Sandomierskie*”, 17 (2010) z. 1–2, s. 37.

szkolnym 1921/1922 nauczał także religii w Prywatnym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim im. Anny Rychnowskiej we Lwowie⁵.

Studia filozoficzne ks. Stepa odbył w latach 1922–1925 w Wyższym Instytucie Filozoficznym Uniwersytetu Katolickiego w Lowanium, w Belgii. Tam 13 lipca 1925 r. uzyskał stopień doktora filozofii chrześcijańskiej na podstawie dysertacji poświęconej filozofii neokantowskiej Szkoły Marburskiej „*Théorie de la connaissance d'après l'école de Marbourg*”. Pracę napisał pod kierunkiem dwóch promotorów – profesorów Leona Nöela i Mikołaja Balthasara⁶.

Po powrocie do Lwowa pracował początkowo jako wikariusz w parafii pw. Św. Elżbiety, a następnie w latach 1925–1930, również w Lwowie, w parafii pw. Św. Antoniego. Od 1925 do 1928 r. był katechetą w tamtejszych szkołach – VI Gimnazjum im. Stanisława Staszica, VIII Gimnazjum im. Kazimierza Wielkiego, I Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika oraz w szkołach powszechnych – żeńskiej im. Klementyny Tańskiej-Hoffmanowej i męskiej im. M. Konopnickiej⁷.

Prowadzenie zajęć z filozofii chrześcijańskiej rozpoczął w 1927 r. na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Tam też w roku akademickim 1927/1928 przejął wykłady za chorującego wówczas ks. prof. Kazimierza Waisa, który

- 5 M. Ryńca, *Stepa Jan Piotr*, s. 424; Potwierdzenie dyrekcji Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. Anny Rychnowskiej we Lwowie dotyczące zatrudnienia ks. Jana Stepy w charakterze nauczyciela religii oraz duszpasterza zakładu (ADT, sygn. Psb I, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, brak paginacji).
- 6 Dyplom doktorski ks. Jana Stepy, Lowanium, 13 lipca 1925 roku (ADT, sygn. Psb I, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, brak paginacji); J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 48; P. Bednarczyk, *Życiorys księdza Biskupa Jana Stepy*, s. 375.
- 7 Zaświadczenie wydane przez dyrekcję Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika we Lwowie dotyczące okresu i wymiaru zatrudnienia ks. Jana Stepy, jako nauczyciela religii rzymskokatolickiej, Lwów, dnia 18 listopada 1932 roku (ADT, sygn. Psb I, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, brak paginacji); Zaświadczenie wydane przez dyrekcję VI Gimnazjum im. Stanisława Staszica we Lwowie dotyczące okresu i wymiaru zatrudnienia ks. Jana Stepy jako nauczyciela religii rzymskokatolickiej, Lwów, dnia 16 listopada 1932 roku (ADT, sygn. Psb I, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, brak paginacji); Zaświadczenie wydane przez kierownictwo Publicznej Szkoły Żeńskiej im. Klementyny Tańskiej-Hoffmanowej we Lwowie dotyczące okresu i wymiaru zatrudnienia ks. Jana Stepy w charakterze katechety, Lwów, dnia 15 listopada 1932 roku (ADT, sygn. Psb I, Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, brak paginacji); M. Ryńca, *Stepa Jan Piotr*, s. 424.

z początkiem marca 1929 r. przeszedł na emeryturę⁸. W czerwcu tegoż roku ks. Stepa habilitował się z filozofii chrześcijańskiej⁹ i wkrótce podjął pracę na Wydziale Teologicznym UJK jako docent filozofii chrześcijańskiej. Natomiast 1 września 1932 r. otrzymał od prezydenta RP Ignacego Mościckiego nominację na profesora nadzwyczajnego filozofii chrześcijańskiej¹⁰, obejmując już formalnie kierownictwo zakładu filozofii chrześcijańskiej¹¹. Jako naukowiec i filozof ks. Stepa został w dużej mierze ukształtowany przez kontakty ze swoim mistrzem, neoscholastykiem ks. prof. Kazimierzem Waisem, oraz ze środowiskiem neotomistycznym z Uniwersytetu w Lowanium¹².

Praca ks. Stepy na UJK nie ograniczyła się tylko i wyłącznie do nauki i dydaktyki, ale z czasem w jej zakres weszły funkcje administracyjne, łącznie ze stano-

- 8 *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1928–1929 stanowiąca sprawozdanie Rektora i Dziekanów*, oprac. L. Piniński, Lwów 1930, s. 45; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002, s. 310.
- 9 W 1927 r. przedstawił w procedurze habilitacyjnej studium pt.: „Neokantowskie próby realizmu a neotomizm” (J. Stepa, *Neokantowskie próby realizmu a neotomizm*, t. 1, Lwów 1927). Wymagało ono jednak uzupełnienia, w związku z czym, w kwietniu 1928 r. przedstawił pracę pt.: „Neokantowskie próby realizmu a neotomizm”, tom drugi, część pierwsza. Ks. Stepa planował tę pracę jako drugą część drugiego tomu monografii z teorii poznania, jednak pośpiech spowodowany przewodem habilitacyjnym spowodował, że dokonał jej skrótu, a następnie w takiej formie opublikował jako artykuł w „Przeglądzie Teologicznym” (J. Stepa, *Realistyczne dążności Külpego a filozofia św. Tomasza*, „Przegląd Teologiczny”, 10 (1929) s. 118–146). Formalnie opracowanie to zostało przyjęte jako zalecone uzupełnienie jego habilitacji; J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 53. Ponowne kolokwium habilitacyjne odbyło się 21 czerwca 1929 r. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 318. W jego następstwie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zatwierdziło habilitację ks. Stepy.
- 10 P. Stach, *Wydział Teologiczny w latach 1918–1933*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza*, s. 101; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 319; J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 55.
- 11 *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akad. 1933/34 i 1934/35*, Lwów 1934, s. 48.
- 12 Ks. Wołczański zaznacza, że ks. Stepa reprezentował lowańską wersję neotomizmu, której cechą było konfrontowanie filozofii tomistycznej ze współczesnymi kierunkami filozoficznymi, a następnie synteza tez tomistycznych z rezultatami dociekań czynionych na gruncie nauk szczegółowych; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 324.

wiskiem dziekana Wydziału¹³, oraz te ukierunkowane na społeczność studentów¹⁴. Poza tym aktywnie uczestniczył w pracach naukowych wielu towarzystw filozoficzno-teologicznych¹⁵, a w 1939 r. powierzono mu funkcję cenzora kościelnego archidiecezji lwowskiej¹⁶.

Po likwidacji przez sowieckiego okupanta Wydziału Teologicznego UJK, dziekan ks. prof. Adam Gerstmann na początku listopada 1939 r. przeniósł działalność Wydziału do gmachu lwowskiego Seminarium Duchownego, gdzie w warunkach konspiracyjnych studiowali klerycy. Po rezygnacji ks. Gert-

13 W latach 1936/1937 i 1937/1938 sprawował funkcję dziekana; w latach 1938/1939 i 1939/1940 – prodziekana, „Gazeta Lwowska”, 1936, nr 159, s. 2; „Gazeta Lwowska”, 1937, nr 151, s. 2; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/37 i 1937/38*, Lwów 1937, s. 12; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1935/36*, Lwów 1935, s. 7; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/39*, Lwów 1938, s. 8–9; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 160–161, tab. 31; J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 60–61.

14 Był m.in. opiekunem kościelnym (kuratorem) Akademickiej Sodalicii Mariańskiej Studentów Uniwersytetu Jana Kazimierza (1931–1934); A. Klawek, *Prace Wydziału Teologicznego na innych polach*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza*, s. 156; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 176–177, tab. 34.

15 Działal m.in. w Polskim Towarzystwie Teologicznym i Polskim Towarzystwie Filozoficznym. Był współpracownikiem Komisji Filozofii Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Pełnił funkcję asystenta kościelnego w Stowarzyszeniu Akademickim „Odrodzenie” oraz prezesa Związku Inteligencji Katolickiej. Od 1937 r. organizował Instytut Wyższej Kultury Religijnej we Lwowie. Był inicjatorem powstania czasopisma naukowego „Polski Przegląd Tomistyczny”; P. Stach, *Wydział Teologiczny w latach 1918–1933*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza*, s. 109; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 538–541, tab. 64, s. 527–528, s. 545–546; tenże, *Dziennik Jana Stepy z początku I wojny światowej*, s. 727; A. Klawek, *Prace Wydziału Teologicznego na innych polach*, s. 151, s. 154; J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 64–65; P. Bednarczyk, *Życiorys księdza Biskupa Jana Stepy*, s. 376. Innym obszarem aktywności społecznej ks. Stepy była praca na rzecz środowisk emigracyjnych. Działal m.in. w strukturach lwowskich Związku Społecznych Organizacji Opieki nad Emigrantami (Stowarzyszenie „Opieka Polska nad Rodakami na Obczyźnie”) i w Polskim Towarzystwie Emigracyjnym Oddział we Lwowie; A. Klawek, *Prace Wydziału Teologicznego na innych polach*, s. 155.

16 J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 65.

smanna ze sprawowanej funkcji, obowiązki dziekańskie przejął ks. Stepa¹⁷. 15 sierpnia 1945 r. został zaś mianowany rektorem Seminarium Duchownego, które z kolei przeniesiono ze Lwowa do Kalwarii Zebrzydowskiej. W tym czasie duchowny równolegle pełnił obowiązki wikariusza generalnego metropolity lwowskiego, ks. abp. Eugeniusza Baziaka.

Biskupem tarnowskim ks. Stepa został mianowany przez papieża Pius XII 4 marca 1946 r. Wkrótce, 19 maja tegoż roku, przyjął w tarnowskiej katedrze sakrę biskupią z rąk kardynała Adama Sapiehy¹⁸. Naczelnym hasłem swojej posługi uczynił dwie kategorie aksjologiczne – prawda i miłość – co podkreślił dewizą *Veritas Caritas*, umieszczoną w swoim herbie biskupim¹⁹.

Trzynastoletnie zarządzanie diecezją przez bp. Stepę przyniosło liczne osiągnięcia administracyjne i organizacyjne²⁰. Biskup dążył także do podniesienia poziomu kształcenia księży. W tym celu dokonał reformy programowej Seminarium Duchownego w Tarnowie²¹.

- 17 J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1939–1944*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, 7 (2005) s. 112, 113, przyp. 27.
- 18 B. Kumor, *Diecezja Tarnowska*, s. 294; K. Talarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970*, s. 33; J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 80.
- 19 Dewizę tę bp Stepa wywiódł z fragmentu Listu Świętego Pawła Apostoła do Efezjan, który brzmi: „Natomiast żyjąc prawdziwie w miłości sprawmy, by wszystko rośło ku Temu, który jest Głową – ku Chrystusowi” (*Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Ef 4,15). E. Gigilewicz, *Heraldyka Episkopatu Polskiego w czasach PRL*, Lublin 2022, s. 520.
- 20 Zaliczyć do nich należy: Trzeci Synod Diecezji Tarnowskiej (5–7 lipca 1948 r.); utworzenie nowych dekanatów (powstały trzy nowe dekanaty) i parafie (53 nowe parafie i 12 wikarii parafialnych); remonty zniszczonych i budowa nowych kościołów (36 nowych świątyń, 3 rozbudowane, 4 w trakcie budowy); reforma Kurii Diecezjalnej; wsparcie funkcjonowania Archiwum Diecezjalnego i Muzeum Diecezjalnego; powstanie Diecezjalnego Instytutu Wydawnictw Religijnych „Veritas”; reforma diecezjalnego pisma „Currenda”; odnowienie inicjatywy domu księży emerytów „Caritas sacerdotalis”; reaktywacja Instytutu Wyższej Kultury Religijnej; P. Bednarczyk, *Ważniejsze fakty i dzieła dokonane za rządów Księdza Biskupa Jana Stepy*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8, s. 414–417; R. Banach, *Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny*, s. 22–23.
- 21 Biskup zajął się reformą *ratio studiorum*, opierając się na programach studiów uczelni polskich i zagranicznych. Wprowadził obowiązkowe seminaria naukowe, dzięki czemu od 1948 r. nowo wyświęceni kapłani diecezji mogli bronić magisteria na Wydziale Teologicznym UJ. W 1954 r. dodał klerykom szósty rok studiów.

Świadomy politycznych decyzji władz Polski Ludowej – dążących do odebrania Kościołowi katolickiemu wpływu na sferę wychowania i edukacji dzieci oraz młodzieży, a w konsekwencji do zlaicyzowania społeczeństwa polskiego –, bp Stepa wyjątkowo głęboko zaangażował się w walkę o nauczanie religii w szkołach, pełniąc w Konferencji Episkopatu Polski funkcję przewodniczącego Komisji Szkolnej²². W tę pieczę wpisywały się także jego inicjatywy duszpasterskie, które miały na celu przygotowanie rodzin, a zwłaszcza matek, do nauczania religijnego w domach. Siostry zakonne zaś prowadziły dla nich konferencje wdrażające do wychowania religijnego dzieci przedszkolnych, z czym łączyła się idea wczesnej Komunii świętej²³. W parafiach natomiast, na polecenie ks. biskupa, realizowane było dokształcanie religijne starszej młodzieży²⁴.

Jako konkretne przykłady akcji duszpasterskich biskupa Stepy wymienić należy: uroczyste poświęcenie diecezji Niepokalanemu Sercu Najświętszej Marii Panny w 1946 r.; obchody Jubileuszu Odkupienia w 1950 r.; obchody Roku Eucharystycznego w 1952 r.; obchody Roku Maryjnego dla uczczenia 100-lecia ogłoszenia dogmatu Niepokalanego Poczęcia w 1954 r.; Polski Rok Maryjny 1956–1957 powiązany z 300-leciem ślubów lwowskich króla Jana Kazimierza; akcja „Uczmy się i uczmy drugich”; rekolekcje zamknięte; apostołstwo słowa drukowanego; duszpasterstwo chorych i głuchoniemych; duszpasterstwo duszpasterzy²⁵. W okresie swojej biskupiej posługi ks. Stepa wydał 22 listy pasterskie,

W 1950 r. utworzył Studium Humanistyczne z programem państwowego liceum dla uczniów Małego Seminarium w związku z tym jego wychowankowie nie musieli uczęszczać do I Liceum w Tarnowie; J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 82–84. Dzięki osobistym zabiegom biskupa, w 1947 r. udało się też odzyskać, zajęty w czasie wojny przez Niemców, budynek Wyższego Seminarium Duchownego, pozostający w częściowym użytkowaniu Starostwa Powiatowego; W. Węgiel, *Z życia Seminarium Duchownego po wojnie*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 5–6, s. 291.

- 22 H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997, s. 35.
- 23 J. Stala, *Funkcje katechetyczne rodziny w diecezji tarnowskiej w pierwszych latach po II wojnie światowej*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 21 (2002) nr 1–2, s. 351.
- 24 J. Rogoż, *Akcje duszpasterskie ks. biskupa Stepy*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8, s. 411.
- 25 Tamże, s. 409–413; R. Banach, *Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny*, s. 35–43; B. Kumor, *Diecezja Tarnowska*, s. 294.

21 orędzi i odezw²⁶. W bibliografii jego prac z lat 1946–1959, liczącej 60 pozycji, występują również opracowania zwarte oraz krótkie teksty filozoficzne zamieszczane w diecezjalnym piśmie „Currenda”²⁷.

Od 1952 r. bp Stepa poważnie chorował. Utrudniało mu to funkcjonowanie i stopniowo ograniczało aktywność²⁸. Zmarł 28 maja 1959 r. o godzinie 11.30. Uroczystości pogrzebowe odbyły się 31 maja i 1 czerwca. Uczestniczył w nich m.in. ks. kard. Stefan Wyszyński – Prymas Polski²⁹. Ciało biskupa spoczęło w zakupionym przez niego grobowcu na Starym Cmentarzu w Tarnowie, a 14 kwietnia 1964 r. trumnę przeniesiono do krypty kościoła św. Józefa w parafii Matki Bożej Fatimskiej, następnie 31 marca 2009 r. złożono w kryptach biskupich w tarnowskiej katedrze³⁰.

Analiza materiału badawczego

Ze spuścizny piśmiennictwa duszpasterskiego ks. Stepy do opracowywanego tu tekstu wybrano sześć listów z okresu sprawowania przez niego urzędu biskupa tarnowskiego, czyli listy pasterskie pochodzące z lat 1946–1957. Trzy z nich były adresowane bezpośrednio do młodzieży, trzy zaś – do młodzieży, rodziców i kapłanów³¹. Celem badawczym jest rozpoznanie poprzez analizę treściową ogólnych założeń idei pedagogicznej autora, ukierunkowanej na młode pokolenie katolików, jak również określenie znaczenia formy wybranych listów i ich relacji z prezentowanymi w nich treściami.

26 J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 90.

27 *Bibliografia prac ks. Biskupa Jana Stepy (niekompletna)*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8, s. 421–423.

28 Kilukrotnie chorował na zapalenie płuc, miał problemy z sercem (choroba wieńcowa) i nadciśnieniem, niedowład prawej ręki, przeżył dwa wylewy krwi do mózgu; J. Krzanowski, *Prawda i miłość*, s. 91.

29 *Sprawozdanie z uroczystości pogrzebowych*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8, s. 367–370.

30 R. Banach, *Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny*, s. 48.

31 Tabela 1.

Tabela 1. Chronologiczne zestawienie analizowanych listów pasterskich bp. Jana Stepy z lat 1946–1957 dotyczących wychowania i formacji religijnej młodzieży

Lp.	Tytuł listu	Data	Adresaci	Tematyka	Źródło
1.	<i>Orędzie do młodzieży w uroczystość św. Stanisława Kostki</i>	17 listopada 1946 r.	Młodzież	Wskazania wychowawcze dla młodzieży w związku ze świętem patronalnym św. Stanisława Kostki	„Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 10 (1946) s. 82–84.
2.	<i>Orędzie do młodzieży w uroczystość św. Stanisława Kostki</i>	Brak daty; uwaga: „odczytany podczas Mszy św. dla młodzieży w niedzielę 16 listopada 1947 r.”	Młodzież	Wskazania wychowawcze dla młodzieży w związku ze świętem patronalnym św. Stanisława Kostki	„Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 11 (1947) s. 519–522.
3.	<i>List Bp. Jana Stepy do rodziców w sprawie uczęszczania dzieci na religię w szkole</i>	25 czerwca 1951 r.	Rodzice	Przypomnienie rodzicom o obowiązku posyłania dzieci do szkół z nauczaniem religii	<i>Dzieje diecezji tarnowskiej</i> , t. 1: <i>Okólniki rozesłane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956</i> , wyd. i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 92, dokument 17.
4.	<i>Wyjaśnienie Bp. Jana Stepy w sprawie nauki religii w Kościele</i>	2 maja 1952 r.	Młodzież i rodzice	Informacja i wyjaśnienie młodzieży oraz rodzicom statusu katechizacji w kościołach w związku ze zwiększającą się liczbą szkół bez nauczania religii	<i>Dzieje diecezji tarnowskiej</i> , t. 1: <i>Okólniki rozesłane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956</i> , wyd. i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 169, dokument 33.

Lp.	Tytuł listu	Data	Adresaci	Tematyka	Źródło
5.	Odezwa Bp. Jana Stepy do kapłanów, rodziców i młodzieży szkolnej oraz list Prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego w sprawie powrotu nauki religii do szkół	12 grudnia 1956 r.	Młodzież, rodzice, kapłani	Informacja dla młodzieży, rodziców i kapłanów dotycząca porozumienia rządu z Episkopatem w sprawie nauczania religii w szkołach; komentarz do odezwy Prymasa Polski kardynała S. Wyszyńskiego w sprawie powrotu religii do szkół	<i>Dzieje diecezji tarnowskiej</i> , t. 1: <i>Okólniki rozesłane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956</i> , wyd. i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 424–426, dokument 114.
6.	Orędzie do młodzieży „Wierz i żyj z wiary”	Adnotacja: „Dan w Tarnowie w dniu św. Stanisława Kostki”	Młodzież	Wskazania wychowawcze dla młodzieży w związku ze świętem patronalnym św. Stanisława Kostki oraz obchodami Polskiego Roku Maryjnego 1956–1957, poświęconego 300-leciem ślubów lwowskich króla Jana Kazimierza	„Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 5 (1957) s. 264–268.

Źródło: Opracowanie własne.

Wychowanie młodzieży katolickiej w oparciu o wzór św. Stanisława Kostki

Problematykę wychowania i nauczania religii w szkołach ks. Stepa podejmował w swoich pracach jeszcze przed 1939 r. Znamienny jest artykuł analityczno-postulatywny *Kształcenie światopoglądu katolickiego w szkole* opublikowany na łamach „Gazety Kościelnej” w 1935 r.³² Ksiądz Stepa jako uczony związany z filozofią neotomistyczną wkraczał ponadto w dziedzinę filozofii wychowania³³, czego przykładem jest m.in. publikacja *Wychowanie wobec współczesnej kultury* zamieszczona w pamiętniku drugiego Katolickiego Studium o wychowaniu z 1936 r. pt. „Katolicka Myśl Wychowawcza”³⁴. Te prace, chociaż należą do piśmiennictwa publicystyczno-naukowego, dowodzą, że przyszły biskup tarnowski intelektualnie trwał w obszarze zagadnień szeroko pojętego wychowania. Posiadał poza tym praktyczne doświadczenie katechety w szkołach powszechnych i średnich.

Po objęciu biskupstwa tarnowskiego, uczony – były profesor UJK – musiał ustąpić na rzecz duszpasterza diecezjalnego. Dla bpa Stepy nie była to łatwa ewolucja. Początkowo nie tylko wierni, ale również duchowni skarżyli się na oschły, „profesorski” ton jego listów pasterskich i konferencji dla księży. Z czasem jednak – zgodnie z anegdotą – zauważyli, że „Leibniz ustąpił Duchowi Świętemu”³⁵.

Swoje wskazania wychowawcze wobec młodzieży bp Stepa zawarł m.in. w trzech listach pasterskich adresowanych do młodych, a ujętych w formę orędzia. Były one powiązane z obchodami świąt ku czci św. Stanisława Kostki, patrona polskiej młodzieży. W kalendarzu liturgicznym święto przypadało

32 J. Stepa, *Kształcenie światopoglądu katolickiego w szkole*, „Gazeta Kościelna. Tygodnik poświęcony sprawom kościelnym”, 42 (1935) nr 116, s. 181–183; nr 117, s. 195–197 (dokończenie).

33 J. Kostkiewicz, *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*, Kraków 2013, s. 95.

34 J. Stepa, *Wychowanie wobec współczesnej kultury*, w: *Katolicka Myśl Wychowawcza. Pamiętnik II. Studium Katolickiego w Wilnie w dn. 28. VIII. – 1. IX. 1936 r.*, Poznań 1937, s. 46–58.

35 J. Bochenek, *W rocznicę śmierci śp. Ks. Biskupa Stepy. Próba ujęcia przemiany wewnętrznej*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 114 (1965) nr 4–6, s. 412.

wtedy na dzień 13 listopada³⁶. Listy były odczytywane z ambon w kościołach diecezji tarnowskiej podczas mszy św. w pierwszą niedzielę po wspomnianym dniu. Kuria zalecała, aby ich odczytanie nastąpiło na liturgiach, podczas których najliczniej gromadziła się młodzież.

Należy tu zaznaczyć, że orędzie jest to szczególny rodzaj wypowiedzi ustnej i pisemnej, którą można zdefiniować jako:

posłanie dotyczące spraw publicznych wielkiej wagi wystosowane przez osobę lub osoby cieszącą się powszechnym autorytetem i adresowane do szerokiej opinii publicznej³⁷.

Z założenia jest zatem listem otwartym, którego nadawca nie tylko przekazuje odbiorcy konkretną treść, ale poprzez wybór formy orędzia, nadaje jej podniosłą rangę, dążąc w ten sposób do osiągnięcia zamierzonego skutku społecznego. Orędzie, w odniesieniu do hierarchów kościelnych, stanowi przynależny im swoisty „rytuał religijny”, wydarzenie wielkiej wagi dla wiernych, uwznioślające zawarty w nim przekaz. W związku z tym – i w kontekście znaczenia formy tych listów wobec prezentowanych tam treści – można uznać, że nadanie im kształtu właśnie orędzia miało na celu podniesie rangi zawartego w nich przekazu względem diecezjan, zwłaszcza młodego pokolenia. Autor poza tym rozpoczynał je zwrotami: „Ukochana Młodzieży”, „Droga Młodzieży”, „Ukochani Młodzi”.

Biskup Stepa w centrum pierwszego orędzia z 17 listopada 1946 r., osadził postać św. Stanisława Kostki, czyniąc z niego osobowy wzór wychowawczy dla młodego pokolenia Polaków³⁸. W sposób świadomy i precyzyjny wpisał go

36 Geneza powiązania daty 13 listopada z liturgicznym wspomnieniem św. Stanisława Kostki w Kościele katolickim przypada na XVII stulecie. W 1974 r. w Kościele polskim zmieniono ją na 18 września, dążąc do powiązania święta ku czci św. Stanisława Kostki z początkiem roku szkolnego; W. Rozyńkowski, *Przejawy Kultu św. Stanisława Kostki – wybrane zagadnienia*, „Czasy Nowożytne i Współczesne”, 1 (2022) s. 159; R. Bednarczyk, *Św. Stanisław Kostka a wizja nauczania młodzieży w nauczaniu prymasa Stefana Wyszyńskiego*, „Humanistica 21”, 2 (2018) s. 82.

37 *Słownik terminów literackich*, red. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, wyd. 4, Warszawa–Wrocław–Kraków 2002, s. 361.

38 Odwołania do przykładu św. Stanisława Kostki i wskazywanie jego osoby jako wzoru wychowawczego dla polskiej młodzieży katolickiej obecne było także

w katolicki ideał wychowania, podkreślając, że „Gdzie na dłuższy czas zniknie ideał, tam upada człowiek, chwieje się naród, gnieje ludzkość”³⁹. Zdaniem hierarchy w latach wojennych i powojennych nastał taki czas, który przyniósł trudne warunki bytowe, poczucie beznadziejności jutra do tego stopnia, że dla wielu „życie stało się niemal katuszą”. Na młodzieży więc w takich okolicznościach spoczął obowiązek podnoszenia na duchu osób starszych, gdyż w duszy ludzi młodych nie zgaśł jeszcze ogień zapалу.

Wskazując młodym Polakom postać św. Stanisława Kostki, bp Stepa wymienił trzy zasadnicze cechy charakteryzujące świętego, które posłużyły mu do opisanego wzorca wychowawczego. Pierwszą z nich była czystość obyczajów. Aby ją osiągnąć, młodzież winna żyć według nakazów wiary i moralności katolickiej. Tarnowski biskup zdiagnozował, że dwoma największymi zagrożeniami we współczesnych czasach dla moralności młodych stały się grzechy nieczyste oraz pijaństwo – i to one właśnie czyniły wielkie spustoszenie w ich duszach, a także podcinały „najgłębszy korzeń życia narodu”⁴⁰.

Drugim elementem składowym wzorca zaproponowanego przez hierarchę był duch skupienia i modlitwy. Autor listu tłumaczył młodzieży, że w świecie krzyku i hałasu prawdziwy pokój można odnaleźć tylko we własnej duszy. Zalecał więc szukania ciszy wewnętrznej podczas codziennej modlitwy oraz w trakcie otwartych i zamkniętych rekolekcji.

Trzeci element – to duch ofiary. Biskup w związku z tym przypominał, że w najnowszych dziejach Polski wielu młodych ludzi oddawało swe życie „na ołtarzu ojczyzny, bez najmniejszego wahania rzucając się na stos ofiarny”⁴¹. Cytując Cypriana Kamila Norwida, kontestował w ten sposób narodowe pojmowanie pochopnej i niecelowej ofiarności, ponieważ „U nas poświęcenie to

w przesłaniu pedagogicznym Prymasa Polski – kard. S. Wyszyńskiego; A. Rynio, *Pedagogiczne przesłanie Kardynała Stefana Wyszyńskiego polskiego błogosławionego*, Lublin–Kraków 2024, s. 197. Szczególną okazją do uczynienia tego świętego centralną postacią prymasowskiego nauczania były uroczystości 400. rocznicy śmierci tego patrona młodzieży, obchodzone w 1967 r.; R. Bednarczyk, *Św. Stanisław Kostka a wizja wychowania młodzieży*, s. 89–94.

39 J. Stepa, *Orędzie do młodzieży w uroczystość św. Stanisława Kostki z 17 listopada 1946 r.*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 10 (1946) s. 82.

40 Tamże, s. 83.

41 Tamże, s. 84.

jest dopiero, ażeby umieć stracić wszystko dla sprawy...⁴². Podążając za myślą wieszczą, zaznaczał także, że jeszcze nie nauczyliśmy się pojmowania poświęcenia rozumianego zgodnie z sentencją: „ażeby wszystko zyskać dla sprawy”⁴³. W tym duchu autor edukował młodych, by uczyli się:

czynić z siebie ofiarę na każdy dzień w żmudnej pracy dla dobra naszej skołataney ojczyzny. Łatwiej nieraz rzucić się na stos ofiarny i spłonąć w jednej chwili, niż żyć i w cichości a wytrwale pracować dla dobrej sprawy⁴⁴.

W konkluzji listu zaznaczył, że jedynym lekarstwem na samolubny materializm i nienawiść współczesnej ludzkości może się stać idealizm młodego pokolenia. Musi być on jednak oparty na solidnym fundamencie wiary i życia katolickiego, jakim było przykładowe postępowanie św. Stanisława Kostki.

W drugim orędziu do młodzieży, wystosowanym na uroczystość św. Stanisława Kostki i odczytanym z ambon diecezjalnych 16 listopada 1947 r., duszpasterz tarnowskiego Kościoła rozwinął przede wszystkim zagadnienie dwóch głównych zagrożeń dla moralności młodych – czyli pijaństwa oraz grzechów nieczystych – rozpusty. Ubolewał, że zjawisko pijaństwa szerzy się w większym stopniu wśród dzieci i młodzieży, zwłaszcza męskiej, niż wśród starszych. Za ten stan rzeczy odpowiedzialni byli często rodzice, którzy niejednokrotnie sami rozpijali swoich nieletnich podopiecznych. Jako dowód przywoływał informację katechety, który podczas lekcji religii zauważył, że szesnaścioro dzieci miało ze sobą flaszeczkę z wódką, a jeden z zapytanych chłopców wyjaśnił, że dostał ją od mamy: „Mama codziennie daje mi wraz z chlebem”⁴⁵.

42 Tamże.

43 Fragment pochodzi z listu Cypriana Kamila Norwida do Bohdana Zaleskiego z grudnia 1861 r.: „U nas – poświęcenie to jest dopiero, ażeby umieć stracić wszystko dla sprawy – zacna precepta i konieczna, powtarzam, Starego Zakonu precepta, ale u nas jeszcze nie pojmuje się poświęcenie jako zależące na tym, ażeby wszystko zyskać dla sprawy. I dlatego jest popiół”; C. K. Norwid, *Listy. Część pierwsza (1–401)*, Warszawa 1937, s. 397.

44 J. Stepa, *Orędzie do młodzieży w uroczystość św. Stanisława Kostki*, s. 84.

45 J. Stepa, *Orędzie do młodzieży w uroczystość św. Stanisława Kostki (odczytane podczas Mszy św. dla młodzieży w niedzielę 16 listopada 1947 r.)*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 91 (1947) nr 11, s. 520.

Biskup Stepa uświadamiał więc diecezjan o zabójczych skutkach alkoholu dla młodych organizmów i wskazał na pijaństwo jako na grzech przeciwko piątemu przykazaniu Dekalogu. Przyznawał, że proceder ten był spuścizną po praktykach niemieckiego okupanta, który świadomie rozpijał naród polski, by doprowadzić do jego zwyrodnienia. Duchowny następnie pouczał:

Nałóg pijaństwa nie tylko niszczy ciało, lecz także gasi życie duchowe w człowieku, pozbawiając go wszelkiej wznioślejszej myśli i szlachetniejszych uczuć⁴⁶.

Konsekwencją pijaństwa jest bowiem rozpusta, dopełniająca dzieło zniszczenia młodej generacji. Biskup w tym orędziu wezwał młodzież, żeby była czujna, gdyż rozpusta niszczy miłość do Boga, Maryi Królowej Polski i do ojczyzny, niemoralne zaś życie przemienia ją w nienawiść do wszystkiego, a zwłaszcza do samych siebie.

W tym kontekście ważny stawał się przykład św. Stanisława Kostki, który odrzucił przyjemności i rozkosze życia, jakie niósł ze sobą status potomka bogatego rodu, wybierając drogę wstrzemięźliwości i skromności. Jak zaznaczył autor listu, św. Stanisław wyszedł zwycięsko z walki z pokusami:

i po śmierci dalej zwycięża w duszach szlachetnej i pobożnej młodzieży i będzie zwyciężał dopóty, dopóki w duszy młodego człowieka będzie tliła się choćby isierka idealizmu⁴⁷.

Trzecie orędzie bpa Stepy do młodzieży diecezjalnej z 1956 r., było wystosowane z okazji obchodów polskiego Roku Maryjnego, ale i ono zostało powiązane ze świętem patronalnym św. Stanisława Kostki. Osnowę nauczania duszpasterskiego w tym przypadku stanowiły słowa św. Pawła z listu do Efezjan: „Przepasujcie biodra Wasze prawdą i obleczcie się w pancerz sprawiedliwości”⁴⁸.

46 Tamże, s. 521.

47 Tamże, s. 522.

48 „Stańcie więc [do walki] przepasawszy biodra wasze prawdą i przyoblókszy pancerz, którym jest sprawiedliwość” (*Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Ef 6,14).

Hierarcha również i tu pokreślił, że „Żywotność młodego pokolenia jest zawsze miarą zdrowia fizycznego i moralnego całego narodu”⁴⁹.

W pierwszej części listu, której motywem przewodnim było wezwanie do prawdy, bp Stepa zachęcał młodych do zaistnienia w prawdzie, gdyż jest ona fundamentem życia w przeciwieństwie do fałszu, będącego „skrzywieniem życia jednostkowego i zbiorowego”⁵⁰. W tym kontekście duchowny zwrócił uwagę na kwestię światopoglądu człowieka. Zaznaczył, że u ludzi kształtuje się on między 17 a 25 rokiem życia. Środowiskami wychowawczymi, mającymi wpływ na ten proces, stają się przede wszystkim grupy rówieśnicze i rodzina. Natomiast Kościół czci Chrystusa jako Króla Prawdy, który wzywa pod swą chorągiew, zwłaszcza w trudnych czasach. Następnie tłumaczył wiernym:

Odważne przyznawanie się do jakiegoś światopoglądu jest czynem bohaterskim i godnym szacunku, jeśli wypływa z idealnych i bezinteresownych pobudek⁵¹.

Wezwał też młodzież do wyrabiania w sobie mocnych przekonań religijnych i wskazywał na rekolekcje zamknięte jako jedną z dróg do umacniania tych przekonań.

Druga natomiast część listu przynosi rozważania na temat tego pojęcia wartości, jaką jest sprawiedliwość. Biskup podkreślił, że prawdziwe bohaterstwo młodych polega na utrzymaniu się w sprawiedliwości Bożej, czyli w łasce uświęcającej. Odbiorców swojego nauczania napominał ponadto, że młodość, która „kipi żądzami i namiętnościami” nie może prowadzić do deptania prawa Bożego i stawiania nad nim prawa osobistego. Stąd tak istotne jest wychowanie do właściwie rozumianej wolności:

49 J. Stepa, *Orędzie do młodzieży „Wierz i żyj z wiary”* (Dan w Tarnowie w dniu św. Stanisława Kostki), „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 101 (1957) nr 5, s. 264.

50 Tamże, s. 265.

51 Tamże.

Prawdziwa wolność nie jest swawolą i powinna szanować prawo Boże i godziwe prawo ludzkie. Swawola prowadzi do tyranii”⁵².

Życie moralne młodych powinno być proste i jasne.

W konkluzji tego przesłania duchowny ponownie wskazał na postać św. Stanisława Kostki jako wzór „męża dojrzałego i wyrobionego w twardej szkole życia”, przewodnika młodzieży w dążeniu do prawdy i dobra⁵³.

Nauczanie religii jako obowiązek młodzieży i rodziców

Nauczanie religii w szkołach w okresie Polski Ludowej stało się jednym z pól konfrontacji władz państwowych z Kościołem katolickim. W okresie ofensywy ideologicznej postępującej w szkolnictwie – w latach 1948–1956 jak również w następnych, aż do wprowadzenia zasady świeckości *Ustawą o rozwoju systemu oświaty i wychowania* z 1961 r.⁵⁴ – organy władzy szkolnej stosowały różne formy represji, służące stopniowemu usuwaniu religii z życia szkolnego. Były wśród nich m.in. takie działania jak: usuwanie księży ze szkół pod różnymi pretekstami i nieprzydzielanie na ich miejsce kolejnych duchownych; redukowanie liczby godzin nauki religii; przenoszenie krzyży z głównych ścian w klasach lekcyjnych i umieszczanie ich na ścianach bocznych; szeroko zakrojona indoktrynacja środowiska nauczycielskiego ukierunkowana na kształtowanie światopoglądu materialistycznego; odbieranie szkołom prowadzonym przez zakony prawa publiczności, a następnie ich zamykanie⁵⁵.

52 Tamże, s. 267.

53 Tamże, s. 268. Orędzie kończy tekst przyrzeczenia młodzieży złożonego Maryi Królowej Polski zobowiązujący do wychowywania młodego pokolenia w wierności Chrystusowi, umacnianiu rodzin w wierze oraz walce z lenistwem, pijaństwem i rozpustą.

54 *Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, art. 2. Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160.

55 W. Chmielewski, *Zwalczanie wychowania religijnego w szkołach w latach 1944–1950*, Kraków 2017, s. 192. Szerzej na ten temat pisali m.in.: Hanna Konopka (*Religia w szkołach Polski Ludowej*) i ks. Kazimierz Talarek (*Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej w latach 1945–1970. Problemy związane z nauczaniem religii w szkołach i punktach katechetycznych*, Lublin–Rzeszów 2023).

Będąc jednym z czołowych polskich hierarchów duchownych zaangażowanych bezpośrednio w ten spór, m.in. jako przewodniczący Komisji Szkolnej Episkopatu, bp Stepa bronił prawa młodego pokolenia do uczestnictwa w lekcjach religii, prowadzonych w szkołach publicznych. W mowie pogrzebowej podczas uroczystościach funeralnych zmarłego biskupa, Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński wyraźnie zaznaczył ten aspekt biografii zmarłego, mówiąc:

Przez wiele lat na konferencjach Episkopatu Polski był [bp Stepa – przyp. aut.] przewodniczącym Komisji Szkolnej Episkopatu. Rozbudował ją do wielkich rozmiarów, doprosił do współpracy wielu kapłanów znających gruntownie i rzetelnie zasady pedagogiki katolickiej i pracował z nimi wytrwale, aby w tych trudnych i niezwykłych warunkach, w jakich Kościół św. w Polsce pracował, żeby jednakże wychowanie katolickie w niczym nie ucierpiało i by dzieci katolickie wychowywane były po katolicku, jak i do tego naród ten i rodziny katolickie mają prawo. I jest to bodaj największa zasługa Biskupa Jana w jego współpracy z Episkopatem Polski⁵⁶.

Jako ordynariusz diecezji tarnowskiej bp. Stepa, swoją troskę o formację religijną młodych Polaków wyraził także w trzech listach pasterskich, które skierował do młodzieży, rodziców i opiekunów. W zakresie formy, charakteryzują się one zwięzłością, mają wymiar informacyjno-wyjaśniający, wręcz urzędowy. Nie można ich jednak traktować jedynie jako typowych komunikatów informacyjnych. Pierwszy z nich (z 25 czerwca 1951 r.), zwiera w tytule słowo „list” oraz wskazanie adresata – „do rodziców” i zaczyna się zwrotem grzecznościowym: „Drodzy rodzice”. Jego fragment zawiera pouczenie odwołujące się do wartości sumienia. Drugi (z 2 maja 1952 r.) posiada w tytule słowo „wyjaśnienie”, a w załączonym do niego zarządzeniu wykonawczym, określany jest jako „list pasterski”. Z kolei trzeci, najkrótszy (z 12 grudnia 1956 r.), spełnia kryteria tytułowej „odezwy”, jest bowiem apelem – wezwaniem skierowanym do młodzieży katolickiej.

56 *Przemówienie żałobne J. Em. Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8, s. 347.*

W liście pasterskim z 25 czerwca 1951 r., adresowanym przede wszystkim do rodziców katolickich, biskup przypominał im o ich obowiązkach wobec dzieci w zakresie nauczania i wychowania religijnego:

Wy w pierwszym rzędzie jesteście obowiązani do uczenia swoich dzieci zasad wiary katolickiej, a szkoła i Kościół przychodzą wam tylko z pomocą⁵⁷.

List ten był zarazem odpowiedzią na funkcjonowanie szkół bez religii, zwłaszcza szkół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (TPD). Duszpasterz zaznaczał, że w sytuacji, gdy szkoła, do której uczęszczają ich dzieci, została przekształcona w placówkę bez religii, oni powinni przenieść je do szkoły publicznej z nauką religii. Uznał to za obowiązek sumienia, którego złamanie nie ma żadnego usprawiedliwienia.

Biskup Stepa 2 maja 1952 r. wystosował list pasterski do rodziców i młodzieży, w którym wyjaśniał status katechizacji w kościołach, prowadzonej dla uczniów ze szkół bez nauczania religii, w związku z pogłoskami, że takowe uchodzi w optyce władzy państwowej za nielegalne. Podkreślił, że podstawę prawną do takich działań stanowi Porozumienie między Episkopatem Polski a Rządem RP z 14 kwietnia 1950 r. Wezwał rodziców, aby nie dawali wiary tym pogłoskom i pilnowali uczęszczania swoich dzieci na katechizacje w kościołach. Natomiast do społeczności uczniowskiej apelował:

Ty zaś droga młodzieży, okaż tyle siły woli i dzielności w spełnianiu swojego obowiązku katolickiego, gdy chodzi o poznanie zasad wiary, ile okazałaś wtedy, gdy wezwałem ciebie do udziału w rekolekcjach wielkopostnych⁵⁸.

Zmiany polityczne z 1956 r., kończące okres tzw. stalinizacji życia państwowego i społecznego w Polsce, tymczasowo powstrzymały negatywną tendencję w zakresie eliminowania edukacji religijnej w szkołach. W grudniu tegoż

- 57 J. Stepa, *List Bp. Jana Stepy do rodziców w sprawie uczęszczania dzieci na religię w szkole, 25 czerwca 1951 r.*, w: *Dzieje diecezji tarnowskiej*, t. 1: *Okólniki rozesełane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956*, wyd. i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 92, dokument 17.
- 58 *Wyjaśnienie Bp. Jana Stepy w sprawie nauki religii w Kościele z 2 maja 1952 r.*, w: *Dzieje diecezji tarnowskiej*, s. 169, dokument 33.

roku opublikowane zostało nowe rozporządzenie ministra oświaty Władysława Bieńkowskiego w sprawie nauczania religii⁵⁹. Wprowadzało ono m.in. zasady swobody dobrowolności pobierania nauki w szkołach podstawowych i średnich. Religia zyskała status przedmiotu nadobowiązkowego, a jej nauka miała być prowadzona dla tych uczniów, których rodzice wyrażą w tej sprawie indywidualną deklarację na piśmie.

W ślad za tymi zmianami zachodzącymi na fali „odwilży październikowej”, 12 grudnia bp Stepa ogłosił *Odezwę do kapłanów, rodziców i młodzieży szkolnej*. Została ona odczytana z ambon kościołów w diecezji wraz z obszernym listem z 8 grudnia 1956 r. Prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego w sprawie powrotu nauki religii do szkół.

W liście tym biskup tarnowski przypomniał, że anonsowane zmiany nastąpiły na skutek żądań społeczeństwa polskiego. Wezwał też młodzież katolicką, by deklarowała wobec władz szkolnych swoją wolę uczęszczania na naukę religii, rodzicom zaś przypominał o przekazaniu dzieciom pisemnych oświadczeń z wyrażeniem woli nauczania religii w szkołach dla swoich dzieci⁶⁰.

Podsumowanie

Biskup tarnowski Jan Stepa w swoich listach pasterskich adresowanych do młodzieży podejmował przede wszystkim dwa podstawowe zagadnienia. Pierwszy list dotyczył właściwej formacji moralnej i religijnej młodego pokolenia, której podstawą miał być wzór wychowawczy jego patrona – św. Stanisława Kostki. W drugim orędziu przebiegała nade wszystko troska o dostępność nauczania religii i respektowanie prawa uczniów katolickich do uczęszczania na nią w ramach pobierania nauki w szkołach publicznych Polski Ludowej.

59 Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 roku w sprawie nauczania religii w szkołach. Dz. Urz. MO 1956, nr 16, poz. 156; P. Juško, *Sytuacja prawna nauczania religii w szkołach podstawowych Polski Ludowej do 1961 roku*, „Społeczeństwo i Rodzina. Stalowowolskie Studia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II”, 29 (2011) s. 102.

60 *Odezwa Bp. Jana Stepy do kapłanów, rodziców i młodzieży szkolnej oraz list Prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego w sprawie powrotu nauki religii do szkół (12 grudnia 1956 r.)*, w: *Dzieje diecezji tarnowskiej*, s. 424, dokument 114.

Analizowane tu listy, sformułowane jako orędzia, ogłaszane w związku z obchodami święta patronalnego św. Stanisława Kostki, pozwalają dostrzec w nauczaniu tego duchownego filozofa świadomy zamysł pedagogiczny powiązany z życiorysem świętego. Biskup ujął go w ramy wzoru wychowawczego, zakorzenionego w katolickim ideale wychowawczym. Z ukształtowanego wzoru św. patrona wywiódł wzorzec zawierający trzy zasadnicze elementy składowe: czystość obyczajów, duch skupienia i modlitwy oraz duch ofiary. Oby podążać za tym wzorcem zalecał młodzieży żyć według nakazów wiary i moralności katolickiej; szukać ciszy wewnętrznej podczas codziennej modlitwy oraz w trakcie rekolekcji otwartych i zamkniętych; okazywać ofiarność w każdym dniu pracy i nauki dla dobra własnego i ojczyzny. Z przykładu św. Stanisława Kostki hierarcha wywodził również znaczenie młodzieńczego idealizmu, opartego na fundamencie wiary i życia katolickiego.

Jako dwa główne zagrożenia dla współczesnego młodego pokolenia bp Stepa uważał pijaństwo i grzechy nieczyste. Przypominał wiernym, że nałóg pijaństwa niszczy zdrowie, ciało i duchowość człowieka, pozbawiając go w konsekwencji wszelkich szlachetnych myśli i uczuć. Rozpusta prowadzi do zniszczenia w młodych sercach miłości, a niemoralna egzystencja przynosi w konsekwencji nienawiść do otaczającego świata i do samego siebie. W obu tych zjawiskach upatrywał przyczyn wyniszczenia młodej tkanki społecznej.

W myśli pedagogicznej bpa Stepy, przewijającej się w analizowanych listach, można też dostrzec afirmację kategorii aksjologicznych, takich jak prawda, sprawiedliwość, a także odpowiedzialna „osobowa wolność” („wolność do”)⁶¹. Życie w prawdzie to przede wszystkim właściwe kształtowanie w wieku młodzieńczym światopoglądu opartego na wartościach katolickich i odważne trwanie w nim wobec zagrożeń, jakie niosą ze sobą przemiany społeczne i cywilizacyjne. Natomiast życie w sprawiedliwości Bożej to konsekwentne trwanie w łasce uświęcającej i wyrabianie w sobie silnych przekonań religijnych. Sprawiedliwość taka jest poza tym drogą do wychowania do prawdziwej wolności, która szanuje prawo Boże i prawo ludzkie. Jako przewodnika w dążeniu do prawdy i dobra, uosabiającego ponadczasowy ideał wychowawczy dla polskiej młodzieży,

61 Wolność, w: K. Rahner, H. Vorgimler, *Mały słownik teologiczny*, tł. A. Skowronek, Warszawa 1996, s. 650.

bp Stepa wskazywał św. Stanisława Kostkę. Pragnąc zaś podkreślić rangę i znaczenie przekazu zwartego w tych listach, hierarcha ujął je w ramy orędzia, czyli „posłania dotyczącego spraw publicznych wielkiej wagi”.

W biografii bpa Stepy po 1945 r. należy, wśród jego zasług dla Kościoła w Polsce, podkreślić starania o prawo uczniów katolickich do uczęszczania na lekcje religii w szkołach państwowych. Jego działalność na tym polu wpisuje się w szerszy kontekst społeczno-polityczny transformacji państwa polskiego w tym okresie, a także w aspekcie zmiany mentalności Polaków w kierunku ukształtowania w nich światopoglądu materialistycznego i moralności socjalistycznej. Jako duszpasterz Kościoła tarnowskiego sprawy nauczania religii bp Stepa poruszał w listach pasterskich skierowanych do młodzieży i rodziców. Tym drugim przypominał o spoczywającej na nich odpowiedzialności za formację religijną dzieci. Natomiast młodych nauczał, że poznanie zasad wiary jest ich obowiązkiem, w realizacji którego winni wykazywać się siłą woli i dzielnością.

Trzy analizowane listy, odnoszące się do tej problematyki, charakteryzują się zwięzłością treści, mają wymiar informacyjno-wyjaśniający i urzędowy. Autor odwołuje się w nich do wartości sumienia, wyjaśnia kwestie formalne, a także apeluje do młodzieży katolickiej, korzystając z formuły, jaką jest odezwa.

Streszczenie: Ksiądz biskup Jan Stepa był przedstawicielem środowiska naukowego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, mającym duży wkład naukowy w rozwój filozofii chrześcijańskiej w Polsce w okresie międzywojennym. Po zakończeniu II wojny światowej, w 1946 r. został biskupem ordynariuszem diecezji tarnowskiej, pełniąc tę funkcję do swojej śmierci w 1959 r. W artykule dokonano analizy sześciu listów pasterskich bp. J. Stepy z lat 1946–1957, dotyczących formacji moralnej i religijnej młodego pokolenia Polaków oraz dostępności edukacji religijnej i prawa uczniów katolickich do uczęszczania na katechizację w ramach pobierania nauki w szkołach publicznych Polski Ludowej. Pierwsza grupa listów (w liczbie trzech) została przez autora ujęta w formę orędzia, a podstawą ich przesłania biskup uczynił wzór wychowawczy św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży. Z kolei druga grupa obejmuje trzy listy zawierające wskazówki formalne i moralne dla młodzieży i rodziców, przypominające im o odpowiedzialności i obowiązku związanym z uczęszczaniem młodych katolików na lekcje religii. Listy te wpisują się w kontekst społeczno-polityczny Polski Ludowej, której władze państwowe i oświatowe zwalczały wpływy Kościoła katolickiego w zakresie jego oddziaływania na kształcenie i wychowanie dzieci i młodzieży.

Celem badawczym przeprowadzonej w artykule analizy było rozpoznanie ogólnych założeń myśli pedagogicznej bp. J. Stepy, ukierunkowanej na młode pokolenie katolików, jak również wskazanie na znaczenia formy wybranych listów i związek z prezentowanymi w nich treściami.

Słowa kluczowe: bp Jan Stepa, diecezja tarnowska, listy pasterskie, wychowanie młodzieży, kult św. Stanisława Kostki, nauczanie religii w Polsce Ludowej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Tarnowie (ADT)

Bp Stepa Jan Piotr. Akta personalne, sygn. Psb I.

Źródła drukowane

„Gazeta Lwowska”, 1936, nr 159; 1937, nr 151.

Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1928–1929 stanowiąca sprawozdanie Rektora i Dziekanów, oprac. L. Piniński, Lwów 1930.

Ks. Jan Stepa [nekrolog], „Ruch Filozoficzny”, 19 (1959–1960) nr 1–2, s. 132.

Norwid C. K., *Listy. Część pierwsza (1–401)*, Warszawa 1937.

Odezwa Bp. Jana Stepy do kapłanów, rodziców i młodzieży szkolnej oraz list Prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego w sprawie powrotu nauki religii do szkół (12 grudnia 1956 r.), w: *Dzieje diecezji tarnowskiej*, t. 1: *Okólniki rozesłane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956*, wyd. i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 424–426, dokument 114.

Przemówienie żałobne J.Em. Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski, „Currenda. Pismo urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8: *Numer żałobny poświęcony pamięci ks. biskupa Jana Stepy*, s. 346–356.

Sprawozdanie z uroczystości pogrzebowych, „Currenda. Pismo urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8: *Numer żałobny poświęcony pamięci ks. biskupa Jana Stepy*, s. 367–370.

Stepa J., *Kształcenie światopoglądu katolickiego w szkole*, „Gazeta Kościelna. Tygodnik poświęcony sprawom kościelnym”, 42 (1935) nr 116, s. 181–183; nr 117, s. 195–197 (dokończenie).

Stepa J., *List Bp. Jana Stepy do rodziców w sprawie uczęszczania dzieci na religię w szkole*, 25 czerwca 1951 r., w: *Dzieje diecezji tarnowskiej*, t. 1: *Okólniki rozesłane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956*, wyd. i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 92, dokument 17.

Stepa J., *Neokantowskie próby realizmu a neotomizm*, t. 1, Lwów 1927.

- Stepa J., *Orędzie do młodzieży w uroczystość św. Stanisława Kostki (odczytane podczas Mszy św. dla młodzieży w niedzielę 16 listopada 1947 r.)*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 91 (1947) nr 11, s. 519–522.
- Stepa J., *Orędzie do młodzieży w uroczystość św. Stanisława Kostki z 17 listopada 1946 r.*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 10 (1946) s. 82–84.
- Stepa J., *Orędzie do młodzieży „Wierz i żyj z wiary” (Dan w Tarnowie w dniu św. Stanisława Kostki)*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 101 (1957) nr 5, s. 264–268.
- Stepa J., *Realistyczne dążności Külpego a filozofia św. Tomasza*, „Przegląd Teologiczny”, 10 (1929) s. 118–146.
- Stepa J., *Wychowanie wobec współczesnej kultury*, w: *Katolicka Myśl Wychowawcza. Pamiętnik II. Studium Katolickiego w Wilnie w dn. 28 VIII – 1 IX 1936 r.*, Poznań 1937, s. 46–58.
- Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akad. 1933/34 i 1934/35*, Lwów 1934.
- Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1935/36*, Lwów 1935.
- Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/37 i 1937/38*, Lwów 1937.
- Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/39*, Lwów 1938.
- Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*. Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160.
- Wyjaśnienie Bp. Jana Stepy w sprawie nauki religii w Kościele z 2 maja 1952 r.*, w: *Dzieje diecezji tarnowskiej*, t. 1: *Okólniki rozesłane przez Kurię tarnowską w latach 1951–1956*, wyd. i oprac. M. Łabuz, Tarnów 2011, s. 169, dokument 33.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 roku w sprawie nauczania religii w szkołach*, Dz. Urz. MO 1956, nr 16, poz. 156.

Opracowania

- Banach R., *Bp Jan Piotr Stepa. Rys biograficzny*, w: *Biskupi tarnowscy okresu komunistycznego: ks. bp Jan Piotr Stepa i ks. abp Jerzy Ablewicz*, red. A. Żurek, Tarnów 2010, s. 13–49.
- Bednarczyk P., *Ważniejsze fakty i dzieła dokonane za rządów Księdza Biskupa Jana Stepy*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8: *Numer żałobny poświęcony pamięci ks. biskupa Jana Stepy*, s. 414–417.
- Bednarczyk P., *Życiorys księdza Biskupa Jana Stepy*, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8: *Numer żałobny poświęcony pamięci ks. biskupa Jana Stepy*, s. 373–378.

- Bednarczyk R., *Św. Stanisław Kostka a wizja nauczania młodzieży w nauczaniu prymasa Stefana Wyszyńskiego*, „Humanistica 21”, 2 (2018) s. 77–96.
- Bibliografia prac ks. Biskupa Jana Stepy (niekompletna), „Currenda. Pismo urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8: Numer żałobny poświęcony pamięci ks. biskupa Jana Stepy, s. 421–423.
- Bochenek J., *W rocznicę śmierci śp. Ks. Biskupa Stepy. Próba ujęcia przemiany wewnętrznej*, „Currenda. Pismo urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 114 (1965) nr 4–6, s. 409–416.
- Chmielewski W., *Zwalczanie wychowania religijnego w szkołach w latach 1944–1950*, Kraków 2017.
- Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007.
- Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1939–1944*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, 7 (2005) s. 105–128.
- Gajda P. M., *Stepa Jan*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło i in., Tarnów 210, s. 408.
- Gigilewicz E., *Heraldyka Episkopatu Polskiego w czasach PRL*, Lublin 2022.
- Juško P., *Sytuacja prawna nauczania religii w szkołach podstawowych Polski Ludowej do 1961 roku*, „Społeczeństwo i Rodzina. Stalowowolskie Studia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II”, 29 (2011) s. 96–111.
- Katalog biskupów tarnowskich*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 10 (1986) cz. 1, s. 21–28.
- Klawek A., *Prace Wydziału Teologicznego na innych polach*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934, s. 147–158.
- Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997.
- Kostkiewicz J., *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*, Kraków 2013.
- Krzanowski J., *Prawda i miłość. Poglądy filozoficzne Jana Stepy na tle epoki*, Tarnów 2009.
- Kumor B., *Diecezja Tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985.
- Marszałska J. M., *Stepa Jan Piotr*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18: *Serbowie – Szczepański*, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 213, s. 941–942.
- Nowak A., *Stepa Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 172–176.
- Nowak A., *Stepa Jan Piotr (1892–1959)*, w: *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1: *Biskupi i kanonicy*, Tarnów 1999, s. 51–55.
- Rahner K., Vorgimler H., *Mały słownik teologiczny*, tł. A. Skowronek, Warszawa 1996.
- Rogoż J., *Akcje duszpasterskie ks. biskupa Stepy*, „Currenda. Pismo urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 7–8: Numer żałobny poświęcony pamięci ks. biskupa Jana Stepy, s. 403–413.
- Rozynkowski W., *Przejawy Kultu św. Stanisława Kostki – wybrane zagadnienia*, „Czasy Nowożytne i Współczesne”, 1 (2022) s. 157–165.

- Rynio A., *Pedagogiczne przesłanie Kardynała Stefana Wyszyńskiego polskiego błogosławionego*, Lublin–Kraków 2024.
- Ryńca M., *Stepa Jan Piotr*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 43, red. A. Romanowski i in., Warszawa 2005, s. 424–426.
- Słownik terminów literackich*, red. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, wyd. 4, Warszawa–Wrocław–Kraków 2002.
- Stach P., *Wydział Teologiczny w latach 1918–1933*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934, s. 37–146.
- Stala J., *Funkcje katechetyczne rodziny w diecezji tarnowskiej w pierwszych latach po II wojnie światowej*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 21 (2002) nr 1–2, s. 349–356.
- Talarek K., *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 212.
- Talarek K., *Nauka religii w szkołach diecezji tarnowskiej w latach 1945–1970. Problemy związane z nauczaniem religii w szkołach i punktach katechetycznych*, Lublin–Rzeszów 2023.
- Węgiel W., *Z życia Seminarium Duchownego po wojnie*, „Currenda. Pismo urzędowe Diecezji Tarnowskiej”, 109 (1959) nr 5–6, s. 291–332.
- Wołczański J., *Dziennik Jana Stepy z początku I wojny światowej 1914/1915 roku w Sasowie – powiat złoczowski (Galicja Zachodnia)*, „Resovia Sacra”, 28 (2021) s. 725–764, DOI: 10.52097/rs.2021.725-764.
- Wołczański J., *Relacja o stanie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w dobie wojny ukraińsko-polskiej 1918–1919*, „Studia Sandomierskie”, 17 (2010) z. 1–2, s. 5–76.
- Wołczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002.